

# Marokkó

*Sógor Dániel*

## Marokkó elhelyezkedése és természetrajza

Marokkó Észak-Afrika legnyugatibb országa, innen származik arab neve, al-Mağrab is, amelynek jelentése „nyugati hely”. Területe 710 ezer km<sup>2</sup>, tehát egy közepes méretű afrikai országnak számít. Észak felől a Földközi-tenger, a Gibraltári-szoros és az Atlanti-óceán, nyugatról az óceán, dél felől Mauritánia, keletről pedig Algéria határolja. Spanyol-országgal, amely két enklávét – Ceutát és Melillát – is birtokol a kontinensen, Marokkóba beékelődve határos. Területe földrajzilag és kulturálisan tagolt. A tenger menti sáv végig történelmi nagyvárosoknak ad teret, a középső területen fekszik a főváros, Rabat (arabul: ar-Ribāt) és az ország gazdasági szíve, Casablanca. A tengerparti sáv mögött az Atlasz-hegység, északon a Rif-hegység fekszik, amelyek gyakorlatilag egy felföldet képeznek. A középső területen fekszenek a főbb történelmi városok, Fez, Meknesz vagy Marrákes. A lakosság döntő része a tengerpart nagyvárosaiban és a felföldön koncentrálódik, innen keletre és délre már a ritkán lakott Szahara következik. Fontos kiemelni, hogy az ország déli, tengerparti sávja a nemzetközileg vitatott Nyugat-Szahara. Ennek területe 264 ezer km<sup>2</sup>, amelyet Marokkó saját részének tekint. Ez egy igen gyéren lakott sík, sivatagi rész, amelynek gazdasági fontosságát gazdag foszfátkincse adja.<sup>1</sup>

Az éghajlat éppen e területi megosztást követve változatos képet ad. A legnagyobb befolyást az óceán és az Atlasz gyakorolja. Az óceán felől érkező felhők az Atlaszban megakadnak, így a felföld csapadékban gazdag, mezőgazdasági termelésre ideális, ám az Atlasz mögötti terület emiatt alig kap esőt. Az északi, főként a tengerparti terület mediterrán, esőben gazdag. Bár az Atlaszon túli belső területen nincsenek nagyobb városok, lakosság van. Az itteni klíma forró, száraz és sivatagi.<sup>2</sup>

## Marokkó gazdasága<sup>3</sup>

Marokkó gazdasága fejlett, három legfontosabb pillére az autógyártás, a foszfátkitermelés és II. Hāsan által erősen fejlesztett mezőgazdaság. Utóbbi továbbra is a GDP több mint 10%-át adja, míg a foszfátkivitel annak 18%-át teszi ki. A 2016-os év azonban komoly szárazságot hozott, illetve alacsony világpiaci árakat a foszfátnak, így az azévi gazdasági növekedés csak 1,1% maradt a várt 4% helyett. A 2017-re feltételezett adat azonban

<sup>1</sup> *Union De Consuls Honoraires Au Maroc* (2017).

<sup>2</sup> *Morocco* (2018).

<sup>3</sup> *Morocco – Trade Balance* (2017).

ismét 3,8%. 2000 óta két irányban történt komoly előrelépés. Egyrészt az ipar érdemi fejlődésnek indult, elsősorban külföldi cégek megjelenésével. Ebből kiemelendő a gépipar, amely 2016-ban már a 22,6 milliárd dolláros kivitel 13%-át adta. A másik pedig a szolgáltatások és a turizmus felé való sikeres elmozdulás.

Az államháztartás szigorú központi felügyelet alatt működik, amelynek köszönhetően a mérleghiány alacsony, míg az adósság fokozatosan csökken. 2016-ban az államháztartás a GDP-hez mérten 3,9%-os hiánnyal zárt, míg az adósság 66% volt. A GDP folyamatosan és gyorsuló ütemben nő a 2016-os visszaesés ellenére. A 2000-es közel 40 milliárd dollárhoz képest ez 2016-ban már meghaladta a 103 milliárd dollárt. 2006 óta az Egyesült Államokkal, 2008 óta pedig az EU-val szabadkereskedelmi egyezménye van az országnak, s ez nagyban növelte a kivitelt, egyszersmind a tőkebevonást. Marokkó ugyan rendelkezik korlátozott olajkincsekkel, ebben azonban alapvetően egyelőre csak önellátó, a 2015-ben felfedezett nagyobb tartalékok feltárása még kezdeti szakaszban van.

Bár a magánszektor a régióhoz képest fejlett, a jelentések még mindig komoly problémának jelölik meg a tőkeerős magánvállalatok alacsony számát és a még mindig jelen lévő nepotizmust. Jó jel viszont, hogy a népesség száma nem emelkedik robbanásszerűen, a munkanélküliség kordában tartható és a szegénységi küszöb alatt lévők száma visszaszorulni látszik.

Külkereskedelmét tekintve Marokkó igen aktív ország, ám mérlege növekvő mértékben negatív, gyorsan növekvő importját a szintén gyorsan növekvő export egyre kevésbé fedezi. Fő kereskedelmi partnerei Spanyolország és Franciaország. Külkereskedelme elsősorban az országok egy szűk köre felé valósul meg, elsősorban az EU-ra koncentrálva, saját térsége felé ez minimális. Éppen ezért igyekszik gazdasági alapjait és partnereinek körét színesíteni.<sup>4</sup>

## Marokkó közigazgatása és társadalma

Az ország hivatalos neve Marokkói Királyság, fővárosa Rabat. Kiemelt szerep jut a 4 királyi városnak: Rabatnak, Feznek, Meknesznek és Marrákesnek. Bár Marokkó önmagát egységesnek tekinti, mégis két jól megkülönböztethető részre bomlik, északi és középső Marokkóra, illetve a déli Nyugat-Szaharára. Utóbbinak gyéresebb lakossága, a közbiztonság gyengébb, külföldiek számára nem minden része látogatható szabadon.

A 2016-os adatok szerint az ország lakossága 35,27 millió fő volt. Az átlagéletkor az ideális 28 év, a lakosság pedig lassan, átlagosan 1,1%-kal nő. A 15 év alattiak aránya 27%, míg a 65 év felettieké 6%, tehát népességgrobbanásról nincs szó. Bár az alkotmány az iszlámot jelöli meg hivatalos vallásnak, garantálja a többi felekezet szabad vallásgyakorlását. A lakosság döntő többsége szunni muszlim, ám közel 100 ezernyi keresztény, illetve 5–10 ezer fős zsidó kisebbség is él – a nagyvárosokban koncentrálódva – az országban. Mint Észak-Afrikában általában, a zsidóságot pozitív, míg a kereszténységet negatív megítélés kíséri, aminek történelmi okai vannak. A reconquista alatt és után Marokkó nagy számban fogadott be az Ibériai-félszigetről muszlim és zsidó menekülteket. Utóbbiak elsősorban a sóleparlásban és a kereskedelemben kamatoztatták képességeiket. Ezt a képet a modern

<sup>4</sup> Morocco (2016).

kor arab–izraeli konfliktusai csak kevésbé árnyékolták be, minthogy az ország messze fekszik e válságóctól, és közvetlenül nem érdekelt benne. A kereszténységet azonban a spanyol, portugál, majd a francia agresszió okán ellenszenv kíséri. A muszlim közösség, amelynek komoly síita múltja van, döntő többségében szunni muszlim, amely a Málíkī jogrend szerint él. Erős a szúfizmus és a népi vallásosság, amelyben a visszaesést a francia megszállás, majd a függetlenséggel megerősödött központi kormányzat, a vallási közpon-tosítás hozta csak el. Az 1970-es évektől fogva emelkedik a muszlim fundamentalizmus jelenléte is.<sup>5</sup>

Etnikai tekintetben a lakosság 98–99%-a egyetlen, nehezen szétválasztható kategóriát képez. Minthogy erről még hozzávetőleges statisztikák sem állnak rendelkezésre, mint Algéria esetében, csak feltételezésekre alapozhatunk. Az etnikailag kevert marokkói lakosság három részből tevődik össze, az arabokból, a különböző berber közösségekből és a feketeafrikaikból. Bár a lakoságnak csak közel harmada tartja magát berbernek, mégis erősen megkérdőjelezhető, hogy a fennmaradó hányad valóban tisztán arab származású lenne. Az ellentmondás oka, hogy az iszlám megjelenése óta a magaskultúrát, az udvari és vallási nyelvet az arab jelentette, majd a függetlenség óta kifejezetten erőltetett arabosítás ment végbe. Ennek következtében a lakosság komoly része arab öntudatú, még ha származása nem is feltétlen támasztja ezt alá. Ez ugyan Észak-Afrikában jellemző vonás, ám Marokkóban, a többi országhoz képest, erős a berber öntudat.

## Marokkó történelme

Marokkóban az első pun háború idején alakult ki az első helyi állam, Mauritánia, amely területileg nem azonos a mai Mauritániával. Kr. u. 44-ben Mauritania Tingitana néven római tartomány lett, majd egészen Kr. u. 429-ig, a vandál hódításig, az is maradt. A 6. században a partvidék bizánci uralom alá került – egészen a muszlim hódításig. Az iszlám hódítás Észak-Afrikán viszonylag gyorsan söpört át, a mai Észak-Marokkót valamikor a 690-es években érte el az iszlám, ám elsősorban nem hódítás, hanem a berber törzsek megtérése útján. Amint Algéria esetében is látni fogjuk, az iszlamizáció és az arabizáció külön utakon jártak: Marokkó ekkor szinte egyáltalán nem bővült arab népelemmel. A berber lakosság nemcsak felvette az iszlámot, de a további hódítások motorjává és a hispánai hódítás legfőbb hídfőállásává vált. Ekkor indult meg az iszlám térítés dél felé is az Atlanti-óceán mentén, főként a karavánok útján. 788-ban Idrīs ibn ‘Abd Allah, ‘Alī és Fátima egyik ükunokája, tehát egy síi, keresett itt menedéket a helyi berberetek között, és alapított saját államot. Így jött létre az első önálló, helyi muszlim, immár valóban marokkói állam, a síi Idrīsī birodalom (788–974).<sup>6</sup> Az itt megfigyelhető jelenség sokszor ismétlődik Marokkó történetében: a helyi berber lakosság ugyan felveszi az iszlámot, de döntően annak síi vagy hāriģi válfaját, amelyben az arab uralom elleni berber öntudat is tetten érhető. Épp ezért idővel a helyi tanítók vagy szentnek tartott emberek vezetésével helyi szúfi rendek alakulnak, és a helyi lakosság elsősorban ezekhez a rendekhez kötődik. Ebben a közegben rendre egy karizmatikus tanító vagy a Próféta családjának egyik vélt vagy valós leszármazottja tűnik fel, aki

<sup>5</sup> Morocco (2016); *Al-Bunya wa Tawziyat as-Sukkān bil-Mağrab* (2017).

<sup>6</sup> LAPIDUS 1988, 366–67., 371–732.; HASAN 1995, 523–526.

spirituális súlyával szövetséget köt egy-egy nagyobb berber törzzsel. Így új állam születik, amelyben az uralkodó hatalma személyes vallási szerepén és az adott berber törzs támogatásán nyugszik. Idővel azonban az adott törzs befolyása olyan fojtogatóvá válik, hogy az állam kárára válik, az új uralkodók pedig elvesztik spirituális befolyásukat is.

Komoly elmozdulás Marokkó történelmében csak a 11. században következett be. Az Atlas és a mai Mali közötti berber törzsek mind nagyobb nyomás alá kerültek délről a terjeszkedő Ghánai Birodalom miatt. Ebben a környezetben tűnt fel egy vallási tanító, ‘Abd Allah ibn Yāsīn. Ebből egy új mozgalom, az al-Murābiṭūn (1040–1147), majd 1050 körülre egy új állam született, amely hamar összefogta az Atlasztól délre élő törzseket, majd hódításba kezdett. 1070 körül alapítják meg fővárosukat, Marrákest, ahonnan hamarosan az egész mai Marokkó területét és Nyugat-Algériát is elfoglalták, 1086 és 1106 között pedig meghódították az egész muszlim Ibériát. Az új hatalom elsősorban a Lamtūna törzsre épített, de hamar kitüntetett helyet szereztek az államban az andalúz és keresztény zsoldosok. A szellemi élet – nem kis részben profitálva Andalúzia szellemi hagyatékából – virágzott. A 12. századtól azonban megindult a birodalom eróziója. Ennek következtében mind Ibéria, mind a déli területek kezdtek letöredezni. Amikor pedig egy új vallási mozgalom jelent meg, gyakorlatilag saját történetük ismétlődött.<sup>7</sup> ‘Abd Allah Ibn Tūmart, egy berber vallási tanító, mekkai zarándoklatából visszatérve a Mašmūda berberök között kezdte el hirdetni, hogy az al-Murābiṭūn végleg eltávolodott az iszlám értékeitől és megújulásra van szükség. 1120-ra új államot alapított Tīnmel központtal, és szent háborút hirdetett az állam ellen. Tanaiban a legtisztább fundamentalizmus köszön vissza. Önelnevezésük után kapja a mozgalom a nevét, al-Muwaḥḥidūn (1120–1269). Az államot szigorú katonai rendbe, 10 fős irányító tanács alá rendezte. Utóda – ‘Abd al-Mu’min (1130–1163) – 1147-ben elsöpörte az al-Murābiṭūn államot, és birodalma fővárosát is áthelyezte Marrakesbe, majd az állam határait egészen Egyiptomig tolta ki. Ezután pedig megkezdődött Andalúzia meghódítása, amivel Ibéria és az egész arab nyugat egy kézben egyesült. A későbbi uralkodók a 12. század végére azonban éppúgy elszakadtak gyökereiktől, mint al-Murābiṭūn elődei. A bukás közvetlen okát az egységes államigazgatás hiánya adta. Ezt azonban nem tudták megteremteni. A Muwaḥḥidūn nem tudta összefogni Andalúzia kicsi fejedelemségeit, Marokkó és Észak-Afrika városait, illetve a berber törzsi területeket. Így amikor a 13. század közepén a reconquista elragadta Ibéria javát, majd levált Tunézia és Algéria is, egy helyi berber család fellázadt a Rif-hegységben.<sup>8</sup>

Az így létrejövő Maṛīn Szultánátusnak (1244–1465) a portugálok vetettek véget. 1415-ben elfoglalták Ceutát, majd sorra a part menti városokat. Az ibériaiak saját kereskedelmi utakat építettek ki Belső-Afrika felé, így Marokkó elvesztette közvetítői kereskedelme javát. A Maṛīniket 1472-ben saját vezérei buktatták meg, és így jött létre északon a Waṭṭāsi-dinasztia (1472–1554). Délen a Dar’a völgyében 1509-ben egy szúfi szent, Abū ‘Abdallah vezetésével – aki a Proféta családjára vezette vissza származását – szintén egy új állam született, a Sa’ādi-dinasztia (1509–1659). Ezzel Marokkó részekre vált, egyszerre külső és belső küzdelmek színterévé. A portugálok és a reconquista után a spanyolok folytatták előrenyomulásukat Észak-Afrika felé, részben új földekért, részben a muszlimok elleni szent háború szellemében – részben pedig azért, hogy új kereskedőtelepeket szerezzenek.

<sup>7</sup> LAPIDUS 1988, 372–378.

<sup>8</sup> LAPIDUS 1998, 374–378., 382–385.

Ugyanakkor feltűnt a horizonton az Oszmán Birodalom is, amely Algéria után nyugat felé kezdett terjeszkedni. Ezt a kétirányú behatolást megkönnyítették a két marokkói dinasztia egymás és a törzsek ellen vívott háborúi. A 16. század végére a portugálok elkezdtek felszámolni afrikai erődjüket, hogy inkább brazil, perzsa-öbölbeli és indiai birtokaikra összpontosítsanak. I. Sebestyén (1557–1578) portugál király halála után a trón II. Fülöp spanyol királyra szállt, akinek az Újvilág, Németalföld és az oszmán terjeszkedés már amúgy is túl sok gondot okozott, így végképp nem volt ereje ilyen kevés hasznot hozó kalandokra. Mindehhez hozzájárult, hogy a 16. század végére a keresztes eszme, amely a reconquista és az utána következő harcok katalizátora volt, a reformáció következtében végképp lehanyatlott. Portugália és Spanyolország tehát elvesztette érdeklődését Marokkó iránt. 1574-ben, amikor meghalt II. Szelim szultán, az Oszmán Birodalom is lemondott a további észak-afrikai hódításokról, és megelégedett algériai és tuniszi birtokai névleges uralmával.<sup>9</sup>

A középkori Marokkó birodalmi és dinasztiai szinte mindig ugyanabba a dologba buktak bele. Algériához hasonlóan a központtól távol eső terület lehetőséget adott arra, hogy a helyi berber lakosság a maga képére formálja az iszlámot, és ez az arab hegemoniával szembeni ellenállás egyik formája legyen. Így jelentek meg itt a síita, majd a szúfi rendek. Így a folyton változó viszonyok közepette Marokkó óriási eredménye, hogy bár nagyhatalmak vetélkedésének lett a színtere, végül meg tudta őrizni függetlenségét: sem az európai hatalmak, sem az Oszmán Birodalom nem tudta tartósan elfoglalni. Ezzel a monarchia az ellenállás és a függetlenség szimbóluma lett, s ezt később a francia uralom alóli felszabadulásban betöltött szerep csak tovább erősítette.

A 17. század során felemelkedő kisebb hatalmi központok közül a legfontosabb a máig uralkodó 'Alawī-dinasztia volt (1631-től). Ez a család a 13. század folyamán költözött át az Arab-félszigetről az Atlasz keleti oldalára, ahol – mint a Próféta családjának leszármazottai – különleges tisztelet övezte őket. Innen dél felé terjeszkedtek, majd 1659-ben elfoglalták Marrákest, és megdöntötték az ott székelő Sa'ādī-dinasztiát. Szakítva az addigi gyakorlattal, amely egy-egy berber törzset preferált, Mawulay Ismā'īl (1672–1727) afrikai rabszolgákból létrehozta a Fekete Őrséget, egy valóban csak tőle függő központi hadsereget. Erre és XIV. Lajos Franciaországaival ápolt jó kapcsolataira alapozva sikerrel foglalta vissza a városokat a spanyoloktól, illetve területeket Algériától. Am halála után a központi hatalom ismét szétesett. Az ellenfelek hiánya hamis biztonságérzetet keltett, így a későbbi 'Alawī-szultánok már nem hódításban, sokkal inkább az állam összetartásában gondolkodtak. Külső ellenség hiányában azonban egyre nehezebb volt a berber és beduin törzseket összefogni, így a szultán hatalma inkább névleges lett, és valamifajta egység szimbólumává fokozódott le. Az állam lassan elszegényedett. Ahogy a helyi elit ereje nőtt, a központi kincstárba alig csordogáltak az adók, míg a nagy kereskedelmi utak átrendeződésével a korábbi közvetítő kereskedelem visszaesett. Sokkszerű élmény volt a franciák megjelenése Algériában. Amikor ott 1832-től sikeres ellenállás bontakozott ki, Mawulay 'Abd ar-Raḥmān (1822–1859) szultán segítséget nyújtott Algériának, aminek eredménye a francia–marokkói háború lett. A franciák bombázták a part menti városokat, majd 1844-ben az Islī csatában szétverték a marokkói hadsereget, és Marokkó kénytelen volt békét kérni. Miután Párizs elfoglalta Algériát, majd 1881-ben protektorátusa alá vonta Tunéziát, csak idő kérdése volt, mikor jut Marokkó is hasonló sorsra. Bár az 1880-as madridi konferencián a nagyhatalmak

<sup>9</sup> LAPIDUS 1988, 400–413.; ROGERSON 2009, 13–62., 187–204., 205–229., 399–422.

még garantálták függetlenségét, a francia befolyás nőtt, főként azért, mert a modernizálás költségeit egyre inkább csak francia kölcsönökből lehetett fedezni. Az első, majd a második marokkói válság még nyújtott némi reményt, hogy talán német segítséggel a francia behatolás feltartóztatható, de 1912-ben a fezi egyezményben Franciaország és Spanyolország felosztották egymás között Marokkót. Spanyolország megszállta a Rif-hegységet, Nyugat-Szahara területét és Ifnī városát, míg Franciaország délen Tindūfot algériai területéhez csatolta, a maradék pedig protektorátus lett. A monarchia azonban helyén maradt, és így később a függetlenség alapja lehetett.<sup>10</sup>

Bár Marokkó esetében spanyol–francia kettős fennhatóságról kellene beszélnünk, az igazi folyamatokat a francia befolyás határozta meg. Ez volt az, aminek máig érvényes hatása lett, bár északon és délen a spanyol nyelvi hatás kétségtelen. A franciák itt teljesen másként jártak el, mint Algériában, hiszen Marokkóban gyenge, de létező államgépezetre épült rá a gyarmati felügyelet. Minthogy a telepítés teljességében Algériára koncentrálódott, itt nem volt masszív telepespolitika. Ezen okok miatt a franciák nem a meglévő intézmények lerombolásán, hanem megerősítésén dolgoztak. A korábbi intézményrendszert francia hivatalnokok töltötték fel, és élére egy francia különmegbízott került. Ezek közül az első, Lyautey, elvben a szultán tanácsadója, a gyakorlatban felügyelője, az állam valós irányítója volt. A francia katonai segítséggel a törzsek feletti irányítás teljes lett, azokat lefegyverezték, míg a legnagyobbakat bevonták a tartományi irányításba. Ezek közül a legfontosabb az al-Kalāwī<sup>11</sup> volt, akikre nagyban építettek uralmuk fenntartásában. A központ az ország belsejéből átkerült a part menti Rabatba, míg a gazdaság szíve Casablancába. Az addig állami fennhatóságú földek immár vásárolhatók lettek, s többségében európaiak kezébe kerültek. A francia jelenlét végére a mezőgazdasági területek negyede európai kézben volt, ahol elsősorban az exportorientált terményeket, gyümölcsöt, bort, gabonát termesztettek. Ugyanakkor az állam maga sokban hasznót is húzott a gyarmati jelenlétből, amely a közös érdek mentén segített megtörni a tartományi elit erejét, és mind jobban be tudta vonni a vidéket a központi igazgatásba és adóztatásba. A hatékonyabb adóztatásra építve utak, iskolák, kórházak épültek. Bár a hagyományos oktatást fenntartották, meghonosították a nyugati iskolákat, aminek a célja egy új, együttműködő értelmiség kinevelése volt. Ám itt is, mint Algériában, épp ez a réteg lett később a függetlenség motorja. Párizs az oszd meg és uralkodj elve mentén felkarolta a berbereket, mint olyan csoportot, amelyet alkalomadtán kijátszhat az arab államirányítás ellen. A berberек többsége azonban visszautasította az idegen befolyást.<sup>12</sup>

Összességében tehát a francia behatolás legalább annyi pozitív, mint negatív hatást gyakorolt, még ha mentálisan megterhelő is volt, hiszen – különösen Algériával összehasonlítva – a behatolás nem volt véres, és nem rombolta szét az addigi államrendszert.

Nem véletlen, hogy az ellenállás első formái nem a franciák, hanem a spanyolok ellen irányultak. 1921-ben a Rif-hegységben egy helyi értelmiségi és tartományi kormányzó, ‘Abd al-Karīm al-Haṭṭābī harcot indított a spanyolok ellen, akiket le is győzött. Ezek után 1923-ban kikiáltotta a Rifi Köztársaságot (1923–1926). Bár alapvetően nem vallási mozgalmat vezetett, mégis fontos szerepet szánt a vallás megreformálásának, a szentkultusz

<sup>10</sup> LAPIDUS 1988, 403–408.

<sup>11</sup> A nyugati források – a marokkói dialektust tükrözve – sokszor Galāwī vagy Glāwī formában említik.

<sup>12</sup> LAPIDUS 1988, 703–706.

elvetésének és a szúfi rendekkel való leszámolásnak. Ez volt Marokkóban a szalafi nézetek első megjelenése. A franciák azonban nem hagyhatták egy önálló állam megszületését, hiszen az az ő fennhatóságukra is fenyegetést jelentett volna, így a spanyolok segítségére siettek, és 1926-ra megtörtént a gerillák ellenállását.<sup>13</sup>

A franciák által ellenőrzött területen az ellenállásnak két forrása volt. A diszkreditálódott hagyományos vallási elit és a szúfi rendek ellenében itt is megjelentek az iszlám reformizmus, a szalafizmus első csírái, amelyek mindinkább a hagyományos oktatást és iszlám értékeket éltették. Emellett az új iskolák kezdtek kitermelni egy helyi értelmiségi réteget, amely nagyobb önigazgatást és a hagyományok tiszteletét követelte. A reformerek 1934-ben átfogó tervezetet nyújtottak be a szultánnak és a francia hatóságoknak, amelyben a gyarmati ellenőrzés felfüggesztését követelték. Ennek értelmében egész Marokkó választott kormány felügyelete alá került volna, egyben egy központosított igazságszolgáltatást javasoltak az iszlám jog alapján. Amikor ezt Párizs elutasította, tüntetések kezdődtek, a függetlenség pedig összekapcsolódott a vallás megvédésével. Érdemi fordulatot azonban csak a második világháború hozott, amikor a francia felügyelet meggyengült, és 1943-ban létrejött az Istiqlāl (Függetlenség) Párt, egyesítve a reformista erőket. A párt, amint neve is mutatja, már nyíltan függetlenséget követelt, és szerencsésen egymásra talált benne a francia jelenlétet elutasító elit és a monarchia. Az Istiqlāl nem a monarchia megdöntését, épp ellenkezőleg, jogainak helyreállítását követelte. A társadalmi bázis érdekében a szultán is kiállt a párt mögött. Amikor 1953-ban a francia hatóságok a párt feloszlását követelték, V. Muḥammad (1927–1953/1957–1961) megtagadta ezt. A franciák az al-Kalāwī klán támogatásával lemondatták és száműzték az uralkodót, helyébe pedig egyik rokonát, Muḥammad ibn ‘Arafa-t ültették. A Madagaszkárra száműzött uralkodó az egység szimbóluma lett, így sorsa összekapcsolódott az országéval. Bár az Istiqlāl tagjait bebörtönözték és üldözték, az ellenállást nem sikerült megtörni, és az elsődleges követelés immár a szultán visszatérése volt. Amikor általános sztrájkok és szórványos fegyveres ellenállás tört ki, a franciák helyzete egyre tarthatatlanabb lett. Nem szabad elfelejtenünk, hogy 1954-ben megkezdődött az algériai felkelés is, amely óriási kapacitásokat kötött le, így Marokkóra sem erő, sem társadalmi támogatás nem volt. Az ellenállás tehát győzött, 1956-ban V. Muḥammad hazatérhetett, és a franciákkal kötött egyezmény szerint Marokkó elnyerte függetlenségét. Pár hónappal később a spanyolok is lemondtak az északi területről, abból csupán Ceutát és Melillát tartva meg. A következő évben az ország új alkotmányt kapott, az uralkodó felvette a királyi címet, így hivatalosan is megszületett a Marokkói Királyság. A függetlenség azonban még nem volt teljes, a spanyolok délen még komoly területeket ellenőriztek. Ezek felszabadításáért kitört az Ifnī háború (1957–1969), amely után Nyugat-Szahara határáig Marokkó visszakapta ezt a területet, Ifnī városát leszámítva, amely csak tíz évvel később, tárgyalásos úton került vissza. Amikor 1961-ben V. Muḥammad meghalt, utódára egy stabil államot hagyott.<sup>14</sup>

Bő 4 évtized után tehát Marokkó egyesült és függetlenné vált. Az állami intézményrendszert a gyarmati hatalom nem pusztította el, sőt még meg is erősítette, volt tehát alap,

<sup>13</sup> LAPIDUS 1988, 707.

<sup>14</sup> LAPIDUS 1988, 707–711.; MATTAR et al. 2004, 1083.

amelyre lehetett építkezni. A függetlenség után a király gyors fejlesztésekbe kezdett, így egyben a progresszió jelképe is lett, nem csak a folytonosságé.<sup>15</sup>

V. Muḥammad, bár nem volt egy karizmatikus személyiség, mégis a függetlenség hőse lett. 1961-ben azonban elhunyt, és utóda legidősebb fia, II. Ḥasan (1961–1999) lett. Bár az új állam elvben alkotmányos monarchia volt, az 1962-es alkotmány széles jogkört biztosított a királynak, és kevés kétséget hagyott afelől, hogy a valóságban az uralkodó, nem pedig a parlament fogja gyakorolni a hatalmat. Marokkó sokkal inkább követte a francia – királlyal a köztársasági elnök helyett –, mint az angol modellt. Az Istiqlāl már 1959-ben szétszakadt, és kivált belőle a Népi Erők Nemzeti Uniója (Union Nationale des Forces Populaires – UNFP), a korszak egyik legmarkánsabb politikusa, Maḥdī bin Baraka vezetésével, aki sokkal mélyebb reformokat kívánt. Mellettük 1957-ben alakult az ‘Abd al-Karīm al-Ḥaṭīb vezette Népi Mozgalom, majd szintén az ő vezetésével 1967-ben a mai kormányzópárt, az Igazságosság és Fejlődés Pártja. 1965-ben azonban II. Ḥasan feloszlatta a parlamentet, és gyakorlatilag haláláig rendeleti úton kormányzott. 1992-ig választásokat sem tartottak, bár a pártok elvileg szabadon működhetek, és az 1970-es, 1980-as években számos új párt alakult. A kormányzat ugyanakkor a király és a körülötte álló érdekcsoportok kezében maradt.<sup>16</sup>

A függetlenség után, kifejezetten II. Ḥasan irányítása alatt, erőteljes modernizáció indult el, nem kevés francia segítséggel. Bár az állam élen járt a fejlesztési irányok kijelölésében, mégis viszonylag széles teret hagytak a szabadpiaci körülményeknek. A gazdaságot átszötte a nepotizmus, de messze nem olyan szinten, mint Algériában vagy Tunéziában. Komoly ásványkincsek hiányában a jó adottságokkal rendelkező mezőgazdaságra, majd 1975 után a foszfátra összpontosítottak. Ezek eredményeként Marokkó egy jól integrált és lassan modernizálódó állam lett, jó infrastruktúrával és fejlett hadsereggel.

II. Ḥasan uralmát azonban elsősorban a külpolitika kötötte le, az Algériához való közvetlen viszony, illetve 1975 után Nyugat-Szahara kérdése. Bár ezek nagyobb részében sikerrel védte a marokkói érdekeket, több kérdés, mint Ceuta és Melilla, máig nyitottak. Mindezt színezte a hidegháborús szembenállás. Részben a Franciaországgal ápoló jó viszony, részben az Algériával elmérgesedő kapcsolat, és annak növekvő szocialista elköteleződése, miatt Marokkó stabilan a nyugati táborhoz kötötte magát. Bár Marokkó támogatta Algéria függetlenségi harcát, hamar gondot okozott a határ kérdése. Az algír–marokkói határ még az északi, népesebb területeken is sokszor változott az évszázadok során, hát még a sivatagi területeken, főként a francia megszállás után. Ennek elsődleges oka, hogy Algéria Franciaország integráns része volt, így a szomszédok kárára növelte területét. Elég csak példaként említenünk, hogy a jelenlegi algír köztársasági elnök Waḡdāban született, ami ma marokkói terület. Tindūf és Bišār vidékének hovatartozása kapcsán fegyveres összecsapások is zajlottak. 1964-ben a felek határváltozás nélkül kötöttek békét, ám a két kormány közti viszony véglegesen megromlott.<sup>17</sup>

A déli területek és főként Ifnī városáért Marokkó már 1957-ben háborút vívott Spanyolországgal. A terület java felszabadult, ám Ifnī 1969-ig spanyol kézen maradt. Az ENSZ 1965-ben elítélte a spanyol jelenlétet,<sup>18</sup> és a komoly nemzetközi nyomás hatására a két

<sup>15</sup> *Faces of Africa – King Hassan II. Building Morocco* (2015).

<sup>16</sup> *Faces of Africa – King Hassan II. Building Morocco* (2015); LAPIDUS 1988, 709–711.

<sup>17</sup> *Ta’rif ‘alā... Ḥarbu r-Rimāl* (2015); *Ḥarbu r-Rimāl bayna l-Maḡrab wa l-Ġazā’ir. Al-Asbāb wa an-Natā’ig* (2013).

<sup>18</sup> ENSZ Közgyűlés 2072-es számú határozata (1969).

érintett ország megkötötte az Angra de Cintra egyezményt, amelynek értelmében Spanyolország a 27° 40'-ig átadta területeit Marokkónak. Ez az a határ, amely mentén sok térkép mind a mai napig jegyzi Nyugat-Szaharát. 1975-ben, amikor Spanyolországban Franco meghalt, és teljes rendszerváltás kezdődött, az új spanyol kormány lemondott afrikai gyarmatairól, és Nyugat-Szahara jogát 2/3–1/3 arányban Marokkóra és Mauritániára hagyta. A két ország katonai ellenőrzése alá is vette a területet, ahol szinte azonnal fegyveres ellenállás tört ki. A helyi lakosságból alakult ellenállási szervezetet, a Polisariót számos térségbeli ország támogatta. A küzdelem olyan méreteket öltött, hogy az Mauritániát politikai válságba sodorta, és az 1978-as puccs után az ország kivonta erőit, lemondva minden, a terület feletti jogáról. Azóta Marokkó a területet saját, integráns részének tekinti, a fegyveres küzdelmet pedig belügynek.<sup>19</sup>

A koncentrált belső hatalom, magának II. Hásannak a személye és a külső kihívások azonban nem kevés belső feszültséget szültek. Számos puccskísérletre került sor, elsősorban a hadsereg felső vezetése köréből, amelyek azonban sikertelenek voltak. A puccsokat kísérő tisztogatások megtörték azt az udvar körüli csoportot, amely addigra az egyetlen komoly ellensúlyt jelentette az uralkodóval szemben. Ennek és az 1980-as években stabilizálódó külkapcsolatoknak köszönhetően II. Hasan hatalma megszilárdult, majd az 1990-es évekre a gazdasági fejlődés is beérett. Ezzel lehetőség nyílt a rendszer lassú reformjára, amelynek jegyében 1992-ben ismét tartottak választásokat, és összeült a parlament. Ezzel a rendszer belső bázisa is növekedett. Amikor 1999-ben II. Hasan meghalt, fiára egy stabil országot hagyott.<sup>20</sup>

A ma uralkodó VI. Muḥammad alatt ez a liberalizációs folyamat tovább folytatódott, a parlamentáris demokrácia keretei folyamatosan bővültek. A választásokat rendszeresen, különösebb gondok nélkül megtartották. E tekintetben egy folyamatos eltolódást figyelhetünk meg a vallásos-konzervatív pártok felé. A legerősebb közülük az Igazságosság és Fejlődés Pártja (Parti de la justice et du développement, PJD), amely első sikerét az úgynevezett arab tavasz után, annak hatására aratta a 2012-es választásokon, 2016-ban pedig tovább növelte befolyását. Ez a folyamat, illetve a viszonylag fiatal uralkodó tapasztalatlansága komoly kétségeket ébresztett a rendszer fenntarthatóságában, azonban pár tényező árnyalja a képet. Először is, amióta újra vannak választások, egyetlen párt sem tudott abszolút többséget szerezni, így általában 4-5 párt koalíciója adja a kormányt, amelyben eddig mindig helyet kaptak kifejezetten monarchista elkötelezettségű szereplők. Másrészt megfigyelhető, hogy a király tanácsadói köre az ország valódi kormánya, a stratégiai döntések ura, míg a választott kormány sokkal inkább ügyvezető szerepet tölt be. Épp így megfigyelhető az is, hogy bár nem volt könnyű a hatalmat karizmatikus apja után átvennie, VI. Muḥammad jól beletanult munkakörébe, és mára komoly szerepet tölt be az államirányításban.

A rendszer minden intő előjel ellenére a 2000-es években is megtartotta integritását. Jól mutatja ezt, hogy az arab tavasznak nevezett jelenség Marokkó esetében egy reformcsomaggal levezethető volt. A tömeges tüntetések nyomán az uralkodó 2011. július 1-jére népszavazást írt ki az általa javasolt reformprogramról, amely a legfontosabb követeléseket

<sup>19</sup> *Ġabhat al-Būlīsāriyū* (2013).

<sup>20</sup> MATTAR et al. 2004, 1004–1006., 1743.; *Al-Muḥāwala l-Inqilābiyya ǧidd al-Ḥasan at-Tānī wa Muḥāwalat Iǧtiyāl al-Yāzǧī wa Rifāqahu. Tafāṣilu l-Ḥarb al-Ma'ana min al-Qasr* (2014).

tartalmazta. Ennek főbb eredményeiként a király formális jogait korlátozták a parlament javára. Immár kötelező a miniszterelnököt a választásokon nyertes párt soraiból kinevezni, a parlamentet az uralkodó nem oszthatja fel, és amnesztiát sem adhat. Szintén a társadalmi bázis növelése érdekében a legbeszéltebb berber nyelv, a tamazig az államnyelv rangjára emelkedett.<sup>21</sup>

Bár VI. Muḥammad alatt a belső rend megőrizhető maradt, a gazdaság pedig stabilan fejlődik, a korábbi korszak nem kevés kihívást is hagyott maga után, főként a külkapcsolatokban. Nyugat-Szahara kérdése megmaradt, Spanyolországgal szemben pedig máig területi követelése van, amelyek Ceuta és Melilla városokat, illetve az alborán-tengeri szigeteket illetik. A városok előtt feltorlódott migránsok komoly szociális és belbiztonsági terhet jelentenek Rabatnak, amely a városok visszatérével enyhíthető lenne.<sup>22</sup>

Ugyanakkor Rabat komoly külpolitikai sikert könyvelhetett el 2017. január 30-án, amikor visszafogadták az Afrikai Unióba, amelynek elődszervezetéből 1984-ben lépett ki.

## Marokkó külpolitikája és kilátásai

Marokkó függetlensége óta külkapcsolataiban területi integritása megőrzésére, nyugati partnerségi kapcsolatokra, a bipoláris világban pedig az el nem kötelezett országok mozgalmán belül semlegességre koncentrált. Kapcsolatai azonban Nyugat-Szahara, Ceuta és Melilla, illetve a Polisario okán terheltek. Elsősorban szomszédaival problémás a viszony, mivel azok aktív részeseivé váltak a nyugat-szaharai kérdésnek. Rabat az arabközi térben nem számít aktív félnek, a nagyobb kérdésekben passzív szerepet játszott és játszik ma is, jelenléte azonban nem formális. Partnerei elsősorban az Öböl-monarchiák, ennek legszembetűnőbb jele, hogy az Öböl-menti Együtműködési Tanács (Gulf Cooperation Council, GCC) 2011. decemberi rijádi ülésén határozatot fogadott el, hogy Jordániát és Marokkót meghívja tagjai közé, a köztes időben pedig fejlesztési támogatást nyújt.<sup>23</sup> Bár Marokkó részéről erre komoly készség mutatkozik, a GCC-n belüli, 2017 óta megfigyelhető éles szembenállás illuzórikussá teszi a valós társulást. A másik alapvető szervezet Marokkó számára az 1989. február 17-én Marrákesben alapított Arab Magrab Unió, amelynek tagjai Marokkó, Algéria, Mauritánia, Tunézia és Líbia. A kezdeményezés fő célja a regionális kapcsolatok rendezése, a marokkói külpolitikai kezdeményezés megtartása és a nagyobb gazdasági együttműködés volt. A tagok közötti konfliktusok az 1990-es évekre a szervezetet gyorsan formálissá tették, majd 2011 után ellehetetlenítették. Ezzel együtt a szervezet máig él.<sup>24</sup>

Marokkó a régióhoz mérten kifejezetten stabil ország. Sem az 1990-es évek algériai eseményei, sem az arab tavasz nem jelentettek komoly megrázkódtatást. Franciaországhoz és az Egyesült Államokhoz való jó viszonya pedig pozitív nyugati kapcsolatokat jelentenek, a Spanyolországgal való 2002-es összeütközések ellenére. E tényezők és fejlődő gazdasága pozitív kilátásokat ígérnek. A fundamentalista jellegű pártok megerősödése egyelőre még csak távlati problémaként jelentkezik, az uralkodó viszonylag fiatal kora és népszerűsége pedig stabilitást jelent.

<sup>21</sup> AL-MAJDI – AL-TOHAMY 2011.

<sup>22</sup> EL-KHALAFI 2004.

<sup>23</sup> *At-Ta'āwun al-Iqlīmī ma' al-Mamlaka l-Urduniyya al-Hāšimiyya wa l-Mamlaka l-Mağrabiyya* (2017).

<sup>24</sup> *Ittiḥād al-Mağrab al-'Arabī* (s. a.)

Két kérdés azonban joggal merül fel problémaként. Az első 2016. október 30-ára vezethető vissza, amikor az északi al-Husayma városában egy halkereskedő ellentmondásos körülmények között meghalt, majd az eset tömegtüntetéseket váltott ki. A tüntetések november és december folyamán áttejedtek a Rif legtöbb városára, sőt elérték Rabatot és Marrákest is. 2017 januárjában rendvédelmi erők vonultak fel, ami összecsapásokat, egy rendőrörs felgyújtását és több mint 30 rendőr sérülését okozta. 2017. március 28-án al-Husayma régió kormányzója kénytelen volt lemondani. Bár a hatóságok április 27-én 11 embert ítélték el a halász haláláért, a tüntetések Nāsir Zafzāfī aktivista vezetésével tovább folytatódtak, egyre inkább társadalmi elégedetlenség képét öltve. Május 29-én Zafzāfī a hatóságok letartóztatását, miközben ígéreteket tettek a térség fejlesztésére. A helyzet alapvetően normalizálódott, ám több dolog aggodalomra ad okot.<sup>25</sup> A tüntetéseken igen gyakori szimbólumok lettek a tamazigd és a Rifi Köztársaság zászlói, amelyek az eseményeknek erős szeparatista felhangot adtak.<sup>26</sup> Másrészt a tüntetések – békés jellegük állandó skandalása az erőszak ellenére – erős hasonlatosságot mutattak az arab tavasz felkeléseivel, bár a marokkói hatóságok nem tudták kitapintani az eseményeket mozgató esetleges hátsó erőket. Bár a helyzet 2018 első felében nyugodtnak látszik, figyelemreméltó, hogy Marokkónak e – gazdaságilag igen fontos – területén kitapintható szeparatista érzület van, még ha ez nem is tömeges.

A másik problémát a nagyjából 260 ezer km<sup>2</sup>-es Nyugat-Szahara jelenti. Lakossága alig több mint félmillió fő – ennek is közel fele a térség egyetlen nagyobb városában, al-'Uyūnban él –, politikai és gazdasági súlya mégis óriási. Utóbbit foszfátlelőhelyei, tengeri halássterülete, illetve feltételezett olajkincsei adják. A területre Marokkó először 1957-ben jelentette be igényét, majd 1965-ben az ENSZ közgyűlése határozatot fogadott el, felszólítva Spanyolországot a kiűrésre.<sup>27</sup> Erre azonban csak 1975-ben került sor, amikor Spanyolország kétoldalú egyezményben 2/3–1/3 arányban Marokkóra és Mauritániára hagyta a területet. Eddigre azonban már a spanyol fennhatóság ellen aktív ellenállás zajlott a Polisario (*Frente Popular de Liberación de Saguia el Hamra y Río de Oro* – El Hamra és Río de Oro Felszabadításának Népi Frontja) részéről, amely már ekkor az algír Tindūfban központot létesített és támogatást kapott. A spanyol kivonulás után a szervezet gerillaharcot folytatott a két bevonuló állam erői ellen. Ennek eredményeként Mauritánia 1978-ban kivonult, egy évvel később pedig minden jogáról lemondott Nyugat-Szahara kapcsán, így Marokkó ezt is saját területének tekintette. Az ENSZ közgyűlése az évi határozata elismerte a Polisariót a szaharai lakosság hivatalos képviselőjének, egyben felszólította Marokkót a közvetlen tárgyalásokra.<sup>28</sup> A háború azonban folytatódott, amelynek keretében a marokkói erők egy védelmi rendszert hoztak létre (Marokkó fal), kettéosztva a területet egy marokkói részre és egy Polisario ellenőrzött részre. 1991-ben fegyverszünet jött létre a felek között, amelynek ellenőrzésére a MINURSO ENSZ-misszió állt fel.<sup>29</sup>

A fegyverszünet patthelyzetet hozott. Bár az ENSZ elismerte a Polisariót és a terület sorsát népszavazás útján kívánta eldönteni, mivel mindkét fél erős támogatókat szerzett, nem lett elmozdulás a helyzetben. Bizonyos államok elismerik a Polisario által kikiáltott

<sup>25</sup> *Ahamm ahdāi fī l-ḥarīki l-iḥtiḡāḡiyya li-minṭaqat ar-Rīf al-Maḡrab* (2017).

<sup>26</sup> *Muḏāharāt Ḥāšida bi-Ḥasmiyya wa Ḥukūmatu l-Maḡrab tabdī tafahhumahā* (2017).

<sup>27</sup> *ENSZ Közgyűlés 2072. határozata, 1965. december 16.* (1965).

<sup>28</sup> *ENSZ Közgyűlés 34/37. határozata, 1979. november 21.* (1979).

<sup>29</sup> *Az ENSZ BT 690. határozata, 1991. április 29.* (1991).

Sahrāwī Arab Demokratikus Köztársaságot. Bár egy állam sem ismeri el Marokkó kizárólagos jogát a területre, Rabatnak komoly támogatói vannak, és a népszavazás csúszik. Marokkó álláspontja, hogy a spanyol uralom elől elmenekült, majd 1975 után visszatért lakosságnak joga van részt venni a szavazáson, a Polisario illegitim, és Algériának be kell fejeznie a szervezet finanszírozását. Algéria ezzel szemben fenntartja, hogy nem formál jogot a területre, csupán a helyi lakosságot támogatja, illetve a nála tartózkodó menekültek visszatérését szorgalmazza. A Polisario álláspontja ugyanakkor az, hogy 1975-ben Marokkó masszívan megváltoztatta a lakosság összetételét, így csak a korábbi spanyol census alapján lehetne népszavazást tartani.<sup>30</sup>

Magyarország részt vesz a MINURSO munkájában, álláspontjában igyekszik semleges szerepet játszani, és mindenben csakis az ENSZ-határozatokat ismeri el. Ez mindkét fél megértésével találkozik.

## Marokkó kapcsolatai Magyarországgal<sup>31</sup>

A két ország kapcsolatai történelmiek, hiszen a Marokkói Szultánátus állandó megbízottal képviseltette magát az Osztrák–Magyar Monarchiában, ám a modern kapcsolatok kezdete Marokkó felszabadulásától számítható. Magyarország kiemelt figyelmet fordított a gyarmatosítás alól felszabaduló Észak-Afrika iránt, ám inkább csak Algéria és Líbia élvezett elsőbbséget. Az 1960-as években Magyarország külképviseleti irodát nyitott Rabatban, ami fokozatosan emelkedett nagykövetségi szintre. 1973-ban kereskedelmi iroda, majd 1991-ben gazdasági konzulátus nyílt Casablancában, ám ez 1998-ban bezárt. Marokkó csak 1988-ban nyitott nagykövetséget Budapesten.

Az ezredforduló után a kapcsolatok új lendületet vettek. 2004-ben alakult meg a Magyar–Marokkói Gazdasági Vegyesbizottság, amely 2017 novemberében tartotta 3. ülését Rabatban. Ezen Magyar Levente államtitkár és Raqiyya ad-Dirham külkereskedelmért felelős államtitkár asszony elnökölt. Államfői vagy kormányfői szinten eddig hivatalos látogatás nem történt, ám 2016 májusában VI. Muḥammad személyében először látogatott marokkói uralkodó hazánkba, igaz, magánúton. 2014-ben a jelenlegi marokkói kormányfő, Sa‘ad ad-Dīn al-‘Utmān külügyminiszterként járt Budapesten, és tárgyalásokat folytatott kollégájával, ugyanezen évben pedig a Magyar Kereskedőház nyitott irodát Rabatban. A legaktívabb év 2017 volt, amikor is áprilisban Szijjártó Péter külügyminiszter járt Marokkóban. A frissen megalakult rabati kormány első találkozója volt ez európai diplomáciai vezetővel. Májusban Fazekas Sándor vidékfejlesztési miniszter járt a mekneszi mezőgazdasági fórumon, ahol együttműködési nyilatkozat született a felek között. Szeptemberben al-Ḥabīb al-Mālikī, a képviselőház elnöke járt Budapesten, aki tárgyalásokat folytatott Szijjártó Péterrel, Balog Zoltánnal, Kövér László házelnökkel és Németh Zsolt külügyi bizottsági elnökkel. Októberben Muḥammad Sāgīd turizmusért felelős miniszter járt hazánkban, aki szintén találkozott Szijjártó Péterrel. Tárgyalásaik eredményeképpen közvetlen légijárat létesült a két ország között: a Ryanair üzemeltetésében Marrákes, a Wizzair útján pedig Agadír vált közvetlenül elérhetővé.

<sup>30</sup> *Ġabhat al-Būlisāriyū* (2013).

<sup>31</sup> A fejezet a Kamāl ‘Arīfī marokkói első beosztottal folytatott interjú (2018. március 27.) alapján készült.

Kereskedelmi tekintetben erős kétoldali érdekeltség van jelen. Marokkó turizmusának és mezőgazdasági terményeinek piacaként tekint Magyarországra, például Agadír közelében külön a magyar piacra termelnek paprikát. Ugyanakkor Marokkó érdekelt a magyar technológiában is, így szabadkereskedelmi zónájában immár 10 magyar elektronikai cég van jelen.<sup>32</sup> Magyarország afrikai kivitelének kapujaként tekint Marokkóra. A két ország közti kereskedelmi mérleg 2017-ben elérte a 200 millió dollárt, amivel Marokkó Magyarország harmadik legnagyobb partnere a kontinensen. A kapcsolatok tehát jók, fejlődnek, és nagy igény van mindkét oldalon azok fejlesztésére. Az érdeklődés pedig mindkét részről túlmutat a kétoldalú kapcsolatokon, mindkét fél regionális központi szerepet szán a másikkal külkereskedelmében.

A tudományos kapcsolatok ezidáig visszafogottak. Magyarország évi száz ösztöndíjat biztosít Marokkónak, amely 60–70%-os kihasználtságú. Másik oldalról ez a szám évi 10–15 ösztöndíj, amellyel eddig csak hét esetben éltek.

## Felhasznált irodalom

- Ahamm ahdāt fī l-ḥarīki l-iḥtiḡāḡiyya li-mintāqat ar-Rīf al-Maḡrabī [A marokkói Rif-térség tüntetései fellángolásának főbb eseményei] (2017). *France 24*, 2017. 05. 25. Elérhető: [www.france24.com/ar/20170529-المغرب-الريف-احتجاجات-الحسيمة-اعتقالات-مطالب-أحداث](http://www.france24.com/ar/20170529-المغرب-الريف-احتجاجات-الحسيمة-اعتقالات-مطالب-أحداث) (A letöltés dátuma: 2018. 01. 14.)
- Al-Bunya wa Tawziyat as-Sukkān bil-Maḡrab* [A lakosság felépítése és megosztása Marokkóban] (2017). Elérhető: [www.habous.gov.ma/البنية-وتوزيع-السكان-بالمغرب/النمو-الديمقراطي-1879.html](http://www.habous.gov.ma/البنية-وتوزيع-السكان-بالمغرب/النمو-الديمقراطي-1879.html) (A letöltés dátuma: 2018. 02. 20.)
- AL-MAJDI, Abdul Rahman – AL-TOHAMY, Ayman bin (2011): *Aktar min 98% Ṣawwatū l-Maṣlahati d-Dustūri l-Maḡrabī l-Ġadīd* [Több mint 98% szavazott az új marokkói alkotmány mellett]. Elérhető: <http://elaph.com/Web/news/2011/7/666018.html> (A letöltés dátuma: 2017. 12. 20.)
- Al-Muḥāwala l-Inqilābiyya dīd al-Ḥasan at-Tānī wa Muḥāwalat Iḡtiyāl al-Yāzḡī wa Rifāqahu. Taḡāṣilu l-Ḥarb al-Ma'ana min al-Qasr* [A puccskísérlet II. Ḥasan ellen és merényletkísérlet al-Yāzḡī és társai ellen. Részletek a palotából az ellenzéki háborúról] (2014). Elérhető: [https://youtu.be/MJhf-zR\\_Npo](https://youtu.be/MJhf-zR_Npo) (A letöltés dátuma: 2018. 03. 21.)
- At-Ta'āwun al-Iqlīmī ma' al-Mamlaka l-Urduniyya al-Hāšimiyya wa l-Mamlaka l-Maḡrabiyya* [Együttműködés a Jordán Hasemita Királysággal és a Marokkói Királysággal] (2017). Elérhető: [www.gcc-sg.org/ar-sa/CooperationAndAchievements/Achievements/Regionalcooperationandeconomicrelationswithothernationsandgroups/Pages/CooperationwithTheHashemiteKin.aspx](http://www.gcc-sg.org/ar-sa/CooperationAndAchievements/Achievements/Regionalcooperationandeconomicrelationswithothernationsandgroups/Pages/CooperationwithTheHashemiteKin.aspx) (A letöltés dátuma: 2018. 02. 20.)
- Az ENSZ BT 690. határozata, 1991. április 29.* (1991). Elérhető: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/595/42/IMG/NR059542.pdf?OpenElement> (A letöltés dátuma: 2017. 12. 16.)
- EL-KHALAFI, Mustafa (2004): Ġazīrat Layla... Al-Azama wa Ātārihā 'alā l-'Allāqāti l-Maḡrabiyyati l-Isbāniyya [A Petrezselyem-sziget... A válság és annak hatásai a marokkói–spanyol kapcsolatokra]. *Al Jazeera*. Elérhető: [www.aljazeera.net/knowledgegate/opinions/3/10/2004-جزيرة-لايلى-الأزمة-وأثارها-على-العلاقات-المغربية-الإسبانية](http://www.aljazeera.net/knowledgegate/opinions/3/10/2004-جزيرة-لايلى-الأزمة-وأثارها-على-العلاقات-المغربية-الإسبانية) (A letöltés dátuma: 2018. 02. 08.)

<sup>32</sup> *WebGarden magyar ICT-cég marokkói lehetőségei* (2018).

- EN SZ Közgyűlés 2072. határozata, 1965. december 16. (1965). Elérhető: <https://daccess-ods.un.org/TMP/4767266.80994034.html> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 20.)
- EN SZ Közgyűlés 2072-es számú határozata (1969). Elérhető: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/218/35/IMG/NR021835.pdf?OpenElement> (A letöltés dátuma: 2018. 01. 14.)
- EN SZ Közgyűlés 34/37. határozata. 1979. november 21. (1979). Elérhető: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/376/64/IMG/NR037664.pdf?OpenElement> (A letöltés dátuma: 2018. 01. 14.)
- Faces of Africa – King Hassan II. Building Morocco* (2015). Elérhető: [www.youtube.com/watch?v=n4-HaClqat-E](http://www.youtube.com/watch?v=n4-HaClqat-E) (A letöltés dátuma: 2018. 03. 30.)
- Ġabhat al-Būlisāriyū [A Polisario Front]* (2013). Elérhető: [https://youtu.be/Q9tpyMEC\\_hg](https://youtu.be/Q9tpyMEC_hg) (A letöltés dátuma: 2018. 04. 01.)
- Ḥarbu r-Rimāl bayna l-Maġrab wa l-Ġazā'ir. Al-Asbāb wa an-Natā'ig* [A homok háború Marokkó és Algéria között. Az okok és az eredmények] (2013). Elérhető: <https://youtu.be/7yOgCKBnw6o> (A letöltés dátuma: 2017. 12. 30.)
- HASAN, Masudul (1995): *History of Islam. I.* Delhi, Adam Publisher.
- Ittiḥād al-Maġrab al-'Arabī* [Az Arab Maġrab Unió hivatalos weboldala] (s. a.). Elérhető: [www.umaghrebarabe.org/?q=ar/فكرة\\_التأسيس](http://www.umaghrebarabe.org/?q=ar/فكرة_التأسيس) (A letöltés dátuma: 2018. 02. 21.)
- LAPIDUS, Ira M. (1988): *A History of Islamic Societies.* Cambridge, Cambridge University Press.
- MATTAR, Philip et al. eds. (2004): *Encyclopedia of Modern Middle East & North Africa.* New York, Thonson Gale.
- Morocco – Trade Balance* (2017). Elérhető: [https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/mar/#Trade\\_Balance](https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/mar/#Trade_Balance) (A letöltés dátuma: 2018. 03. 02.)
- Morocco* (2016). Elérhető: <https://data.albankaldawli.org/country/morocco> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 15.)
- Morocco* (2018). Elérhető: <https://en.climate-data.org/country/181/#example0> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 20.)
- Muzāharāt Ḥāšida bi-Ḥasmiyya wa Ḥukūmatu l-Maġrab tabdī tafahhumahā [Masszív tüntetések, a marokkói kormány, úgy tűnik, érti őket] (2017). *Al Jazeera.* Elérhető: [www.aljazeera.net/news/arabic/2017/5/18/مظاهرة-حاشدة-بالحسيمة-وحكومة-المغرب-تبدي-تفهمها](http://www.aljazeera.net/news/arabic/2017/5/18/مظاهرة-حاشدة-بالحسيمة-وحكومة-المغرب-تبدي-تفهمها) (A letöltés dátuma: 2018. 04. 01.)
- ROGERSON, Barnaby (2009): *The Last Crusaders: East, West, and the Battle for the Center of the World.* London, Abacus.
- Ta'rif 'alā... Ḥarbu r-Rimāl* [Ismerd meg... A homok háború] (2015). Elérhető: [https://youtu.be/DQBe\\_UDwV5g](https://youtu.be/DQBe_UDwV5g) (A letöltés dátuma: 2018. 01. 22.)
- Union De Consuls Honoraires Au Maroc* (2017). Elérhető: [www.uchm.ma/ar/pays-d-accueil/geographie/](http://www.uchm.ma/ar/pays-d-accueil/geographie/) (A letöltés dátuma: 2018. 03. 31.)
- WebGarden magyar ICT-cég marokkói lehetőségei* (2018). Elérhető: <https://rabat.mfa.gov.hu/news/webgarden-magyar-ict-ceg-marokkoban> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 23.)